

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

2021

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 80

Tsumbandila iyi ya u maka i na masiatari a 28.

TSIVHUDZO KHA VHAṬOLI/VHAMAKI

- Memorandamu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhaṭoli/vhamaki.
- Memorandamu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u ṭola/maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U ṬOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/ṭole fhedzi phindulo ya u thoma. (**Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/liṅwalwa.**)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nṅa u bva kha KHETHEKANYO YA A (vhurendi ho randelwaho) kha vha make/ṭole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/ṭole ya u thoma vha litshe ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe dza rathi (nganea na folukulo) na/kana nṅa dzothe (ḍirama), kha vha make/ṭole fhedzi phindulo ya u thoma kha khethekanyo iṅwe na iṅwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona yone, kha vha make/ṭole vha tshi tevhedza memorandamu.
6. Arali vhukhaxhi ha mupeleṭo vhu tshi nga khakhisa ṭhalutshedzo, kha vha zwi make sa vhukhaxhi. Arali zwi sa khakhisi ṭhalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea:*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo nṅa ndatiso, ngauri o no ḍi dzula o ḍihaṭula ene muṅe. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/ṭole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhaṭoli vhahulwane. **Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha Aphendikisi ya A na B u ṭola maanea a vhalingiwa.**

8. *Mbudziso pfufhi:*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwidevhe musi o humbelwa uri a khouthu, vha songo nea ndatiso.
9. Kha mbudziso dzo vuleaho, hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWAWAWE. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
11. Phindulo dza mbudziso pfufhi dzi tea u toliwa/makiwa nga vhusedzi hu tshi dzhielwa nzhele mbofho dzo tshewaho/dzhiwaho kha dzulo la u linganyisa memorandamu.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**VHURENDI HO RANDELWAHO****MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU****MBILU I LILELA U GAVHA – WMR Sigwavhulimu****KUAVHELWE KWA MARAGA****Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:**

- Maraga dza 6 ndi dza mbuno.
- Maraga dza 4 ndi dza luambo. Dzone dzi avhelwe nga ndila heyi:
 - Maraga 4 arali mbuno dzi 5–6
 - Maraga 3 arali mbuno dzi 4
 - Maraga 2 arali mbuno dzi 3
 - Maraga 1 arali mbuno dzi 2
 - Maraga 0–1 arali mbuno dzi 0–1
- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi

MBILU I LILELA U GAVHA – WMR Sigwavhulimu**Marangaphanda**

Mutevhetsindo ndi nyelelo ya maipfi kha tshirendo musi tshi tshi vhaliwa. Mutevhetsindo u nga vha u ongolowaho arali tshirendo tshi tshi pfisaho vhutungu, kana u tavhanyaho arali tshi tshi takadzaho.

Limudi/Mudi ndi zwine murendi a pfisa zwone/vhudipfi musi a tshi renda tshirendo tshawe. Limudi/Mudi ndi zwi dzikusaho vhudipfi/vhupfa ha u takala kana ha u dinalea/sinyuwa/pfa vhutungu.

Mbuno

- Mutevhetsindo wa itshi tshirendo ndi u ongolowaho ngauri murendi ho ngo takala, u khou vhaiswa nga matshilele mavhi a vhatu ane ha takadzi Mudzimu.
- Murendi u vhilaedzwa nga u vhone vhatu vha tshi lilela u diphina nga madzanga a shango, zwine zwa fhedza zwo ita uri vha hangwe matshilele mavhuya a takadzaho Muvhumbi wavho.

- Murendi u pfa vhuṭungu lune a vhuya a ṅetshedza na ngeletshedzo kha vhathu uri ngavhe vha tshi ṭutshela kule na matshilele mavhi, zwine a zwi fanyisa na miri ya deme i lwaho nga nungo dzoṭhe u wana tshedza tsha ḍuvha, uri na vhathu kha vha litshe u takadza ṅama vha lilele u tshidza mimuya yavho.
- Murendi u dinwa nga u vhona ṅdila ine vhathu vha si pfe na u ṭoda u litsha matshilele mavhi, zwine vha humbula/zwine vha ita, zwa vho nga vho no tou vha zwivhotshwa zwa vhuvhi nga midifho ya shango ine i ḍo fhedza yo ita uri vha si vhone muvhuso wa Mudzimu.

Magumo

Murendi o kona u shumisa mutevhetsindo u bvisela khagala ḷimudi ḷa u vha isala/pfa vhuṭungu musi a tshi vhona vhathu vha tshi omelela kha u ita vhuvhi ha u takadza ṅama vha litsha u tshilela Mudzimu u itela uri mimuya yavho i tshidzwe. [10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

RI BVA KULE – NM Musehane

- 2.1 Ndi alegori,√ ngauri tshi khou eletshedza vhathu ṅdila yone ya kutshilele na ndango ya tshifhinga.√ (2)
- 2.2 Murendi u khou amba uri zwi dzhia tshifhinga na u kondelela u wana ṅdivho, u sala u tshi i wana wo no vha muthu muhulwane.√√ (2)
- 2.3 Ndi ḷiedzamuthu/ḷifanyamuthu/ḷimuthufhadzi.√ Murendi u khou amba uri tshiṅwe na tshiṅwe tshi langwa nga tshifhinga. √ (2)
- 2.4 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri vhuṭshiloni vhathu vha tou filimba, vha tshi ṭangana na zwithu zwinzhi musi vha tshi sala vha tshi bvelela.√√ (2)
- 2.5 Ee. Ndi ngoho, ngauri vhuṭshiloni muthu u bvelela nga murahu ha tshifhinga tshilapfu naho o kondelelwa vhukuma.

KANA

Hai. A thi tendelani nae ngauri vha hone vhathu vhane vha vha na oṭhe madzanga a heli shango, fhedzi vha songo vhuya vha tambula kana u phuphudzika uri vha zwi wane.

[Kana zwiṅwevho zwi pfallaho.]√√

(2)

[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**RAMAREMISA – Z Mutsila**

- 3.1 Tshirendo tsha sialala/Tshikhodov tsha vuhosi Hatshivhasa. ✓ (2)
- 3.2 U khwathisedza uri arali khosi ya dzama hu tea u dzhena mukololo o teaho/Khosi ya dzama hu dzhena inwe. ✓✓ (2)
- 3.3 Liedzamuthu/lifanyamuthu/limuthufhadzi, ✓ u lila ha lufhalafhala ndi ndila ya u ramba/vhidza vhatu uri vha kuvhangane. ✓ (2)
- 3.4 Nga mvelele ya Tshivenda vuhosi vhu naka u vhangwiwa, ha sa vhangwiwa vhu a tula. ✓✓ (2)
- 3.5 Ee. Ndi a tendelana nae ngauri arali mativha a xa, a tea u dadziwa nga mukololo o teaho zwine zwa thusa uri mivhango i sa tou anda nga u ralo. ✓✓ (2)
- [Muhumbulo u hanedzanaho na uyu kha u sedzuluswe/toliwe.] [10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**MULONDO WA LUFU – WMR Sigwavhulimu**

- 4.1 Ndi tshirendo tsha eledzhi/oudu, ✓ ngauri tshi khou elelwa vhashumi vhe vha lovhela mugodini wa Kitwe musi u tshi dilika/tshi amba nga zwithu zwi vhavhaho zwa vhatu vho lovhaho nga u tou zhakiwa ✓ (2)
- 4.2 Murendi u toda u sumbedza uri mimuya ya vhatu vho felaho mugodini a yo ngo awela vhunga vha songo vhulungwa nga maitele one. ✓✓ (2)
- 4.3 Ndi alushini. ✓ Ngauri hu khou ambiwa nga maanda a vhuhulu ha Mudzimu a langaho u tshila na u fa ha vhatu vhawe. ✓ (2)
- 4.4 Murendi u elelwa vhashumi vhe vha fela mugodini wa Kitwe musi u tshi tiba/dilika/Vhatu vha tea u humbula/elelwa mashaka avho o lovhaho nga ndila ya vhutungu vhuhulu. ✓✓ (2)
- 4.5 Ee. Ndi a tendelana nae:
Lufu a lu kethi; muthu muinwe na muinwe u do lovha hu sa sedzwi maimo, vuvha na zwinwe zwinzhi. ✓✓ (2)
- [Muhumbulo u hanedzanaho na uyu kha u sedzuluswe/toliwe.] [10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO (HA KHOMBEBKOMBEB)**MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI****TSHIDIVHANO – MA Nemapate**

- 5.1 Ndi liedzamuthu/limuthufhadzi/lifanyamuthu.√ Iphi 'tshidivhano' afho tshirendoni li newa vhuimo ha muthu ane a nyadza vho dzhenaho tshikolo ngeno a tshi nea lupfumo vha songo funzeaho.√ (2)
- 5.2 Iphi 'lihokoko' li bvisela khagala uri tshidivhano tshi a ita uri muthu o talifhaho tshi mu tangule vhutali hawe a vho shanduka tsilu/tshidahela/dodo musi o no wanuluswa vhukwila hawe.√√ (2)
- 5.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri vhatu kha ri tutshele kule na tshidivhano ngauri arali zwa sa ralo ri do diwana ri khakhathini.√√ (2)
- 5.4 Ndi alithresheni.√ I shuma u disa khwathisedzo/nyombedzelo ya u pfiswa vhutungu vhu sa gumi.√ (2)
- 5.5 Ee/Ndi a ima nae ngauri:
 - Vhonzhi ha vhatu vhane vha didzhenisa kha mafhungo a tshidivhano vha fhedza vho dzhena khakhathini i vha shonisaho vhukuma.
 - Tshidivhano tshi a vhaisa lushaka na ikonomi ngauri tshi vhuedza vhatu vha si na vhukoni ha u bvedza shango, ngeno vha re na vhukoni vha tshi thudzelwa thungo.
 [Maraga mbili kha mbuno mbili dzi pfallaho. Arali mulingiwa a disa kuhumbulele ku hanedzaho izwi, vhatoli kha vha zwi sedzuluse.] √√ (2)
 [10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO**NGANEA****MBUDZISO YA 6: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) – maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khritheria 4–5 u wana maraga 4
 - Arali e kha khritheria 3 u wana maraga 3
 - Arali e kha khritheria 1–2 u wana maraga 2
- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Khudano ndi u sa andana ha vhaanewa/vhabvumbedzwa kana zwigwada zwa vhatu buguni ya nganea. Izwi zwi nga vhangwa nga zwithu zwo fhambanaho hu tshi katelwa matshilisano, kuhumbulele, vhurereli, politiki na zwiinwe. Hu na tshaka mbili dza khudano - khudano ya nga nnda na ya nga ngomu. Vhaanewa/vhabvumbedzwa ndi vhatukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a bugu yawe.

Mbuno

Kha nganea iyi ri wana hu na khudano nanzhi dzo bvelelaho vhukati ha vhaanewa/vhabvumbedzwa vho fhambanaho. Dziinwe dzadzo asidzi:

Khudano vhukati ha Vho-Madilaga na Vho-Luvhani

- Vho-Luvhani vha kudana na Vho-Madilaga musi vha tshi vha vhudza uri vho vhihfa muvhilini ngeno Vho-Madilaga vho vha vho amba uri a vha tsha toda muñwe riwana. Izwi zwo vusa khakhathi khulu lwe na u ambisana ha vha hu si tsheho vhukati ha avha vhavhili.

- Vho-Madilaga vha sinyutshela Vho-Luvhani musi vha tshi vha vhudza uri khonani yavho Vho-Tshianevo vha na riwana wa vhuṭanu na vhuṭhihi. Vho-Madilaga vha dinalea lwe vha vhudza Vho-Luvhani uri vha vho nga sa vhathu vho tou langanaho.
- Vho-Luvhani vha kudana na Vho-Madilaga musi vha tshi vha vhudza uri kha vha ngalangadze mihwalo ine vha vha nayo kana vha lindele musi riwana a tshi bebwa vha mu ise kha vhana vha si na vhabebi. Izwi zwo dina Vho-Luvhani lwe vha ita na u bva mudini vhusiku vha songo onesa muthu.
- Vho-Luvhani vha sinyutshelwa nga Vho-Madilaga musi vha tshi beba riwana e na lino la nṭha, vha tshi simesa uri vho amba uri ho vha ho fanela mihwalo yo ngalangadzwa kale. Vho-Madilaga vha sinyuwa vha vhudza Vho-Luvhani u ri vha do vha seisa nga shango.
- Vho-Madilaga vha sema Vho-Luvhani musi vha tshi lingedza u vha ṭalutshedza zwe muhura wavho Vho-Ana vha vha semisa zwone masiari musi vhana vha tshi khou lwela mpopi.

Khudano vhukati ha Vho-Luvhani na Vho-Ana

- Vho-Ana vha sema Vho-Luvhani musi Muanaḷo na Tshifhiwa vha tshi lwela mpopi vha tshi ri Tshifhiwa u do luma riwana wavho a do bva tshilonda tshi sa fholi.

Khudano vhukati ha Vho-Ana, mulayo wa shango, Vho-Madilaga na Vho-Mmboneni

- Vho-Ana vho sema Vho-Mmboneni ngauri vho hana u vha vhudza uri vhaeni vhe vha vha vho da mudini wa Vho-Madilaga ndi vhoneyi.
- Vho-Ana vha sema Vho-Madilaga vha tshi ri mmbwa dzavho dzo luma dza vhulaha zwibudzana zwavho.
- Vho-Madilaga vha fhambana na Vho-Ana musi vha tshi vha wanetshedza vha tshi khou bwela mishonga khoroni ya muḍi wavho.
- Vho-Madilaga vha kudana na Vho-Ana ḍuvha la vhuṭambo ha Tshifhiwa musi vha tshi khou humbela pfarelo ya u sa fara vhahura vhavho zwavhuḍi maelana na u bebwa ha Tshifhiwa a na lino la nṭha.
- Vho-Ana vha fhambana na khoro ya shango nge vha wanala vhe na mulandu we vha fhedza nga u lifhisiwa.

Vho-Luvhani

Vho-Luvhani vha na khudano ya nga ngomu musi vha tshi wana uri vho dihwala fhedzi a vha divhi uri vha do divhadza hani munna wavho vhunga vha tshi zwi divha uri a vha pfi muthu/a zwi nga tangedzwi.

Magumo

Muṅwali o kona u shumisa vhaanewa/vhabvumbedzwa u bveledza khudano buguni iyi ngauri ri vhona hu na khudano nnzhi dzi bvelelaho vhukati havho. Izwi zwi ita uri mafhungo a bugu iyi a nyanyule vhavhali.

[25]

MBUDZISO YA 7: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO PFUFHI

- 7.1 Ndi tshipida tsha nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo, √ ngauri thaidzo i kwamaho muta wa ha Madilaga i khou nana i tshi ya hune ra wana vengo la hone li tshi vho tou pfukela na kha mushumi wa afho mutani.√ (2)
- 7.2 Vho-Ana vha tanwa sa:
 - muthu a sa thonifhi muiwe muthu
 - muthu a si naho matshilisano
 - muthu a no funesa mafhungo a midini ya vhaiwe.
 [Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)
- 7.3 Ndi khudano ya nga nda.√ Ngauri Vho-Ana vha pfala vha tshi khou semana na Vho-Mmboneni vho tou livhana zwifhatuwo.√ (2)
- 7.4 U diwana ha Vho-Ana vha tshi dzula vhuponi ha Tshandebvu, ha mahayani hune vhathu vho dzulelana na u todou divha zwa midini ya vhaiwe, zwi vha tutuwedza u semana na Vho-Mmboneni.√√ (2)
- 7.5 Vho-Ana ndi muthu a funaho dzikhakhathi na u levha ngeno Vho-Mmboneni vhe muthu a sa funi zwa luambo na dzikhakhathi.√√ (2)
- 7.6 Muñwali u todou kaidza na u eletshedza vhathu uri a si mbonalo ya muthu ine ya langa u bvelela hawe/Vhathu vha tea u tikedzana arali muiwe wavho a diwana e kha nyimele i kondaho/Vhuholefali a si tshivhi, ri tea u tangedza nyimele.
 [Maraga 2 kha mbuno i pfalaho.]√√ (2)
- 7.7 Vhabebi vha Tshifhiwa vho shumisa bufho u ya Germany he a vha a tshi khou ya u ambara hone, zwi sumbaho uri mafhungo a bugu iyi a khou bvelela kha tshifhinga tsha musalauno.

KANA

Musalauno niwana a fhedza pfunzo u tea u ambara gaweni hu na vhabebi vhawe tsini, ndi ngazwo vho wela seli Germany.

[Maraga 2 kha muhumbulo u pfalaho.]√√ (2)

- 7.8 Zwi thusa u totomodza mathakheni nga ndila heyi:
 - Tshifhiwa u a bvelela (u wana bazari a yo guda ngei Germany he a swika a phasa masitasi.)
 - Tshifhiwa u wana mushumo henengei Germany.
 - Muta wa vhabebi vhawe u dovha wa vhuyelela.
 [Maraga 2 kha mbuno MBILI dzi pfalaho.]√√ (2)

- 7.9 Mu Janetsheli u khou kaidza na eletshedza vhathu uri vha songo funesa mafhungo ngauri vha do wana e shaka lavho zwine zwa do fhedza zwo vha shonisa.√√ (2)
- 7.10 Bugu i tshi fhela:
 - ho vha na u vhuedzana/farelana vhukati ha mirado ya muta wa ha Madilaga
 - Tshifhiwa o fhedza o bvelela siani la pfunzo dzawe.
 - ho vha na u shandukisa kuhumbulele kwa vhathu zwi tshi kwama vuholefhalo kha vhupo ha Tshandebvu.
 [Muhumbulo u fhambanaho na uyu u sedzuluswe/tolwe]
 [Mbuno MBILI dzi pfalaho.]√√ (2)
- 7.11 Ee ku a tangedzea:
 - Vha ima na ngoho musi hu tshi sengwa milandu, a vha dzhii sia.
 - Vha a tikedza muvhuye wavho musi vhe kha nyimele i kondaho.
 - Vha lwela uri mutani wa khaladzi avho hu dzule hu na mulalo.
 - Vho tenda u da u sala na muti musi Vho Luvhani vho ya u vhotholowa
 [Maraga MBILI kha mbuno mbili dzi pfalaho.] √√ (2)
- 7.12 - Ndo vha ndi tshi nga vha kaidza.
 - Ndo vha ndi tshi nga vha vhiga mapholisani.
 - Ndo vha ndi tshi nga vha hwelela mulandu musanda.
 - Ndo vha ndi tshi nga humbela vha mashaka a havho uri vha nthuse.
 [Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.]√√√ (3)
 [25]

MBUDZISO YA 8: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) – maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khritheria 4–5 u wana maraga 4
 - Arali e kha khritheria 3 u wana maraga 3
 - Arali e kha khritheria 1–2 u wana maraga 2

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Khudano ndi u sa andana ha vhaanewa/vhabvumbedzwa kana zwigwada zwa vhatu buguni ya nganea. Izwi zwi nga vhangwa nga zwithu zwo fhambanaho hu tshi katelwa matshiliso, kuhumbulele, vhurereli, politiki na zwiinwe. Hu na tshaka mbili dza khudano - khudano ya nga nda na ya nga ngomu. Vhaanewa/vhabvumbedzwa ndi vhatukhumbulelwa vhane munwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a bugu yawe.

Mbuno

Kha nganea iyi, ri wana hu na khudano nanzhi dzo bvelelaho vhukati ha vhaanewa/vhabvumbedzwa vho fhambanaho. Dzinwe dzadzo asidzi:

Khudano vhukati ha Aifheli na Maria

- Musi Aifheli na Maria vha sa andani kha uri ndi nnyi ane a do vha nendila kha u ya u tshimbidza mafhungo a munyanya wavho. Maria o vha a tshi khou hanedzana na muhumbulo uyo wa uri Vho–Loshani vhavhe vhone vhane vha do tshimbidza mushumo ngeno Aifheli a tshi khou ima nazwo.
- Ho vha na khudano vhukati ha Maria na Aifheli musi hu tshi nangiwa divha la mutshato. Maria o ri kha u vhe hone nga murahu ha minwedzi mivhili ngeno Aifheli a tshi ri u vhe hone nga murahu ha minwedzi mitanu. Vho fhedza vho tendelana kha zwe Maria a amba.

- Aifheli na Maria vha kuḁana musī Maria a tshi ṭoḁa vha tshi ya u dzula Ṭhohoyandou a tshi shavha phungo yawe, Aifheli a hana a ri u ṭoḁa u dzula Ṭolovhodwe ngauri u ṭoḁa u li bveledzisa.
- Hu vha na khudano musī Maria a tshi shumisa muvhala wa ṛwana sa tshiitisi tsha uri vha pfulutshele Ṭhohoyandou, ngeno Aifheli a tshi vhona hu si na thaidzo kha muvhala wa muthu.
- Aifheli na Maria vha a kuḁana musī Aifheli a tshi vhona zwi songo khakhea musī Rotondwa na Musatondwa vha tshi funana ngeno Maria a tshi sumbedza u sa andana nazwo.

Khudano vhukati ha Maria na mme awe Vho-Denga

- Maria u kuḁana na mme awe Vho-Denga musī vha tshi mu vhudzisa nga ha vhushaka hawe na Vho-Loshani, ene u tou hana a dadadzela kule a ri ene ha divhi tshithu.

Khudano vhukati ha Vho-Loshani na Aifheli, lushaka lwa Tshipate na Vho-Loshani, na Vho-Maduka na Vho-Denga (vhabebe vha Maria)

- Ho vha na khudano musī Aifheli a tshi tendelana na muhumbulo wa uri Rotondwa na Musatondwa vha malane ngeno Vho-Loshani vha sa tendelani nawo.
- Lushaka lwa Tshipate lu lwa na muhumbulo wa uri Vho-Loshani vha vhe nendila wa munyanya wa Aifheli ngauri a si shaka, fhedzi vho fhedza vho tendelana kha la uri kha vha vhe phanda.
- Vho-Maduka khotsi a Maria vha kuḁana na Vho-Denga mme a Maria musī Vho-Maduka vha tshi lwela uri a vho ngo divhadzwa nga ha munyanya na uri a vho ngo fhiwa tshelede ya mamalo.

Maria

Maria u vha na khudano dza nga ngomu:

- Musī a tshi humbula u pometshedza Aifheli mihwalo ine i si vhe yawe; izwi u vhona zwi tshi mu kondela ngauri u vhona Aifheli a tshi mu funesa sa musadzi wawe.
- U khakhisana ha Rotondwa na Musatondwa zwo ita uri Maria a vhe na khudano ya nga ngomu, lwe Maria a humbula u vhudza Aifheli ngoho, fhedzi a wana uri zwi khou mu kondela, a vho fhedza a humbula u amba ngoho nga u tou ṛwala luṛwalo.

Magumo

Muṛwali o kona u shumisa vhaanewa/vhabvumbedzwa u bveledza khudano buguni iyi nge ra vhona ho vha na khudano nnzhi dzo bvelelaho vhukati havho. Izwi zwi ita uri mafhungo a bugu iyi a nyanyule vhavhali.

[25]

MBUDZISO YA 9: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI

- 9.1 Ndi tshipida tsha nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo, √ ngauri thaidzo i kwamaho muta wa Tshipate i khou nana i tshi ya hune ra wana maano a Maria a u toda u pometschedza Aifheli mihwalo i si yawe, i tshi vha i ndila ya u toda u dzumba nga u vhilulisa munyanya wa mbingano.√ (2)
- 9.2 - Vho-Denga vha tanwa sa muthu a re na vhutsha.
- Ndi muthu a sa hangweli ngauri vha pfala vha tshe vho fara munna wavho nga mbilu.
- Ndi muthu ane a thonifha munna wawe naho a si tsha dzula nae.
[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)
- 9.3 Ndi khudano ya nga nnda.√ Ngauri ri pfa Vho-Denga vha tshi khou semana, vha tshi sumbedza uri a vha nga fhi munna wavho thundu ya mamalo a riwana wavho. √ (2)
- 9.4 Vho-Denga u diwana havho vhe vhuponi ha Folovhodwe ha mahayani hune riwana a tshi malwa khotsi ndi ene ambadzifhele, vha pfala vha tshi semana lwa u tou gwalaba vha tshi hana uri munna wavho mamalo a riwana wavho a vha nga a wani nge vha si mu aluse.√√ (2)
- 9.5 Vho-Denga ndi muthu a re na dzema la u semana, ngeno Maria a sa pfani na zwa dzikhakhathi na luambo hu tshi katelwa na zwa dzitsemano.√√ (2)
- 9.6 Muiwali u toda u vhudza vhavhali uri vhathu vha tutshele zwiphiri nahone vha fhulufhedzee mbinganoni ngauri zwa sa ralo zwi vha na masiandaitwa a si avhudi.√√ (2)
- 9.7 Aifheli na Maria vho shumisa goloi/modoro musi vha tshi ya Musina zwi sumbaho uri mafhungo a iyi bugu a khou bvelela kha tshifhinga tsha musalauno.

KANA

Ndi maitele a musalauno hune vhathu vha vho tolwa nga madokotela, hu si tsha vha na zwila zwa u ya ha vhomaine u tolwa/vhonisa.
[Maraga 2 kha muhumbulo u pfalaho.]√√ (2)

- 9.8 U funana ha Rotondwa na Musatondwa zwi thusedza u bveledza mathakheni nga ndila heyi:
- Tshiphiri tshi fhedza tsho bvela khagala.
 - Zwi shonisa Vho-Loshani na Maria.
 - Zwi disa u vhofholowa kha Aifheli a tangedza mufumakadzi wawe.
 - Zwi vhangani uri Vho Loshani vha pfulutshele Shakadza.
 - Na zwiwe zwi pfalaho.
- [Maraga MBILI kha mbuno MBILI dzi pfalaho.]√√ (2)
- 9.9 Muñwali u shumisa Aifheli u toda u tutuwedza uri u hangwelana ndi maitete ane a tshimbilelana na mulalo mutani. √√ (2)
- 9.10
- Zwo fhedza zwo ita uri Vho-Loshani vha vho vha tshidakwa.
 - Zwo ita uri Vho-Loshani vha pfuluwe kha shango la Folovhodwe.
 - Zwo ita uri vhukonani havho na Aifheli vhu fhele.
 - Musatondwa o fhedza a tshi tanga thoho.
- [Maraga MBILI kha mbuno MBILI dzi pfalaho.]√√ (2)
- 9.11 Hai, a ku tangedzei ngauri:
- Ha fhulufhedzei kha mufunwa wawe.
 - U takalela u amba mazwifhi.
 - Ha thonifhi mita ya vhanwe.
- [Maraga MBILI kha mbuno MBILI dzi pfalaho.] √√ (2)
- 9.12
- Ndo vha ndi tshi do amba nae ra fhambana nga mulalo.
 - Ndo vha ndi tshi do khwathisa vhushaka ha u vha dzikhaladzi.
 - Ndo vha ndi tshi do toda thuso ya nyeletshedzo kha vhashumelavhapo.
 - Ndo vha ndi tshi do ya u isa pfunzo dzanga phanda kha iwe yunivesithi.
 - Ndo vha ndi tshi do humbela thuso kha vhafunzi.
- [Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.] √√√ (3)

[25]

FOLUKUŁOO**KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO – RV Tshikovhi****MBUDZISO YA 10: KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO (MBUDZISO NDAPFU)**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–2 u wana maraga 2

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Vhalingiwa vhalavhelelwa u nanga zwibvedzwa zwo teaho u bva buguni yavho u itela u khwathisedza likumedzwa line la khou sengulusiwa.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Khudano ndi u sa andana ha vhaanewa/vhabvumbedzwa kana zwigwada zwa vhatu buguni ya folukulo. Izwi zwi nga vhangwa nga zwithu zwo fhambanaho hu tshi katelwa matshilisano, kuhumbulele, vhurereli, politiki na zwiñwe. Hu na tshaka mbili dza khudano: khudano ya nga nnda na ya nga ngomu. Vhaanewa/vhabvumbedzwa ndi zwipuka/vhathukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bvedza mafhungo a lungano lwawe.

Mbuno

[Afha vhalingi vho nea tsumbo dzavho, vhalingiwa vha nga di shumisa tsumbo dzo fhambanaho na idzi, tenda dza vha dzi tshi khwathisedza likumedzwa.]

- Nga lungano lwa '*Kudele kwa lufu*,' muñwali u tana khudano i re hone vhukati dongololo na luaviavi musi zwo fariswa milaedza yo fhambanaho i yaho vhatuni. Dongololo lo fariswa mulaedza wa uri vhatu vha songo fa tshothe ngeno Luaviavi lwone lwo fariswa mulaedza wa uri vhatu vha tshi fa vha si tsha vuwa.
- Vhatu na vhone vha na khudano ya nga ngomu ya nyofho ya lufu; vha fhedza vho vhamba maano a u ruma luaviavi na dongololo ha vhadzimu uri zwi vha thuse.

- Ri vhona khudano ya nga ngomu ine vhathu vha vha nayo nga riwambo wa kutshilele kwa dongololo. Izwi ri zwi vhona nge dongololo la tanwa li tshi funesa mbula lune zwa vho li lindedza kha u swikisa mulaedza vhathuni nga tshifhinga tsho teaho. Izwi zwi ita uri vhathu vha sedze dongololo nga ito la u koda thanga ngauri la lenga u swikisa mulaedza wavhudi khavho.
- Ri dovha hafhu ra vhona khudano ya nga ngomu ine vhathu vha vha nayo ngauri vha divha uri dongololo li na luvhilo luhulu nga maanda lune lo vha li tshi nga swikisa mulaedza nga u tavhanya vhathuni, fhedzi la vho lenga u swikisa mulaedza nga u la lo katana mbulani lwa tshifhinga tshilapfu. Mafhungo aya a ri tanela vhathu vha a vha na tshipikwa na mbonelaphanda lune vha vho ungeledzea nga zwiwe zwi si na ndeme, zwa vho vha lengisa na u vha lindedza kha u bvelela havho na u disela vhaiwe vhathu thaidzo ine ya disa u lwedzana ha mihumbulo vha tshi toda thandululo.
- Ri dovha hafhu ra vhona khudano ya nga ngomu ine vhathu vha vha nayo nga nthani ha mulaedza wo swikiswaho nga luaviavi wa uri vhathu vha fe tshothe. Khaedu ya lufu ya dzhena mutani u wana vhathu vha tshi hanganea vha si tsha divha uri vha iteni, ho anda u lwedzana ha mihumbulo. Luaviavi naho lu tshi tshimbila nga u ongolowa lwo kona u swikisa mulaedza nga tshifhinga, ndi zwine na namusi vhathu vha tshi fa vha si tsha vuwa. Lu taniwa sa muanewa ane ha xedzi ndivho na tshipikwa naho hune a ya hone hu tshi konda u swikea nga tshifhinga. Namusi lufu lwa wa mutani mashaka na dzikhonani vha dzhena kha thaidzo khulu ya u tutshelwa nga mufunwa wavho.
- Nga tshikhodo tsha sialala tsha ***Thovhele Muthuhathoniwi Rammbuda***, murendi u tana khudano i re hone kha lungano lwa Thovhele Muthuhathoniwi Rammbuda, ane nga tshifhinga tsha dzinndwa musi a tshi shavha maswina a gidima u fana na muvhuda.
 - Ri vhona khudano ya nga nda Thovhele Muthuhathoniwi ya musi arali a tshotelwa nga maswina u tsa luwani nga makumbe o nemebelelaho.
 - Ri dovha hafhu ra vhona khudano ya nga nda kha lungano lwa Thovhele Muthuhathoniwi Rammbuda hune nga zwifhinga zwa dzinndwa a bveledzwa a tshi shavhela bakoni li re Tshavhadinda.
 - Ri dovha hafhu ra vhona khudano ya nga nda kha Thovhele Muthuhathoniwi Rammbuda nga zwifhinga zwa dzinndwa hune a shumisa zwitirathedzhi zwo fhambanaho zwa u lwa na thaidzo/khaedu dzine a tangana nadzo vhutshiloni.
 - Ri dovha hafhu ra vhona khudano ya nga nda kha Thovhele Muthuhathoniwi Rammbuda ine ya sumbedza uri Thovhele uyu ha levhelwi ngauri ndi khosi ya vhuhali, vhe a vha a tshi kudana navho vho vha vha tshi kundwa.

Magumo

Muñwali o kona u shumisa vhaanewa/vhabvumbedzwa u bveledza khudano kha lungano na tshikhodo zwo newaho nge ra vhona ho vha na khudano nnzhi dzo bvelelaho vhukati ha vhaanewa/vhabvumbedzwa. Izwi zwi ita uri mafhungo a lungano na tshikhodo a nyanyule vhavhali.

[25]

MBUDZISO YA 11: KHUVHANGANYO YA FOLUKULO – MBUDZISO PFUFHI

MBUDZISO YA 11 – MBUDZISO PFUFHI

PHINDULO DZA TSHIPIDA TSHA C: LUNGANO

11.1 Ndi lungano lwa manditi. Ngauri lu sumbedza hu tshi vha na u shanduka ha vhatukana vha tshi vha dzindau.

KANA

Ndi folukutheili ngauri vhaanewa vha hone ndi vhathu na phukha.
[Maraga l kha lushaka, na l kha thikhedzo.] (2)

11.2 Maipfi aya a tana tshipida tsha u bveledza mafhungo/nyito i takuwaho/mutumbu,√ ngauri ndi hone hune muanetsheli a vhudza vhatsheshesi uri mafhungo a khou tshimbila nga ndila-de afha kha mutumbu wa lungano.√ (2)

11.3 Mafhungoni aya muniwali/muanetsheli u tana muvhuda sa phukha ya vhutali na u funesa u amba ngoho/u thusa.√√ (2)

11.4 Muḁi u re vhukati ha ḁaka u thusedza u anetshela zwa phanda musi vhatukana vha tshi shanduka vha vha ndau vha vho ḁoda u ḁa vhalala vhasidzana.√√ (2)

11.5 Muanetsheli u tama ri tshi guda uri vhasidzana vha songo tenda u fhurwa nga vhatukana vane vha si vha ḁivhe ngauri zwi nga vha dzhenisa khomboni.√√ (2)

11.6 11.6.1 Vhasidzana vho imela vhathu vha sa lengi u fhurea. √ (1)

11.6.2 Vhatukana vho imela vhathu vha zwimangadzo na vhufhura. √ (1)

11.6.3 Muvhuda wo imela muthu wa vhutali na u funa u thusa. √ (1)

11.7

- Ndo vha tshi ḁo vhiga mulandu mapholisani.√
- Ndo vha ndi tshi ḁo ḁoda thuso kha vhashumelavhapo.√
- Ndo vha ndi tshi ḁo hambela lushaka uri vha bve fulo ḁa u ḁoda vhananga.√

[ZWIVHILI fhedzi na zwiḁwe zwi pfalaho.] (2)

NA

PHINDULO DZA TSHIBVELEDZWA TSHA F: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

- 11.8 Ipfi 'thole' li amba kholomo ya tsadzi.√ Afho he la shumiswa li sumbedza ndeme ya uri vha ha Tshikovhi vha nga nea muthu kholomo/musidzana u fhirisa u mu nea zwiliwa.√ (2)
- 11.9 La kovhela u late mbado, vhusiku ndi dada li a la.√ Murero uyu u amba uri muthu ha ngo tea u tshimbila vhusiku ngauri zwithu zwi iteaho nga tshifhinga itsho zwi a ofhisa/zwi khombo.√ (2)
- 11.10 Vese ya 2 i tana vhathu vha ha Tshikovhi vhe vhathu vha tseḁa/vhane vha dzima zwiliwa.√√ (2)
- 11.11 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri vha ha Tshikovhi ndi vhathu vha ofhisaho.√ Ngauri ndaka yavho a i fariwi nga vhatsinda.√ (2)
- 11.12 Ee.
Ndi a tendelana nae, ngauri vha ha Tshikovhi ndi mahosi/vharangaphanda vha lushaka vha re na maanda a u tsireledza vhalanda.

KANA

Hai.

A thi tendelani nae, ngauri a hu na na muthihi wa ha Tshikovhi ane ra khou mu pfa a tshi khou ranga phanda shango/a tshi khou vhusa shango.

[Maraga MBILI kha muhumbulo u pfalaho.]√√

(2)
[25]

TḂHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA**U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana****MBUDZISO YA 12: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–2 u wana maraga 2

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Mulaedza ndi zwine muñwali a tama u tsivhudza/funza vhavhali kana vhatlalaleli nga mafhungo a dirama yawe. Vhatambi/Vhabvumbedzwa ndi vhatukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a dirama yawe zwavhudi. Kha dirama iyi muñwali u khou kaidza vhomme uri vha songo lema vhana vhavho nga uri matshelo zwi do vha disela khombo/phanzi mutani.

Mbuno

Buguni ino ya dirama muñwali o shumisa vhatambi vho fhambanaho u bvisela khagala milaedza yo yaho nga u fhambana. Miñwe yayo ndi i tevhelaho:

- Mulaedza muñwe ndi wa uri vhomme vha songo ima na riwana musi khotsi vha tshi mu kaidza kha zwithu zwo bvaho. Vho-Marita vha imelela Mashudu musi a tshi khou kaidzwa nga Vho-Nefefe nga u vhuya hayani lo no kovhela. Izwi zwi sinyusa khotsi awe Vho-Nefefe lwe vha ita na u mu rwa, fhedzi naho zwo ralo Vho-Marita vha tutuwedza Mashudu uri a beve phanda na u vhuya vhusiku.

- **Muñwe mulaedza ndi wa uri vhomme kha vha gudise vhana vhavho vha vhasidzana mishumo ya hayani.** Khwathisani u dzulela u eletshedza mme awe Vho-Marita uri kha vha litshe u shumela Mashudu o dzula a tshi khou pennda nala. Mafungo aya a mu lutanya na khaladzi awe Mashudu nga riwambo wa vhubva ha u itelwa mishumo ya hayani nga mme ene o dzula. U itelwa tie, u bikelwa vhuswa, u kuvhelwa nga mme awe, zwenezwo zwi dzulela u sinyusa Khwathisani zwa ita na uri hu dzule hu na nndwa vhukati ha avha vhavhili.
- **Muñwali u tsivhudza vhomme uri vha songo tendela vhana vha vhasidzana vha tshi funana na vhatannga vhanzhivhanzhi ngauri zwi tutuwedza vhutshilo ho khakheaho kha riwana.** Mashudu u funana na Lufuno, musi a tshi vho pfala uri u funana na Suzan Vho-Marita vha mu tutuwedza uri kha fune muñwe. Lufuno a sumbedza u mangadzwa ngauri mme a Mashudu vha vho divha nga ha u funana havho zwe a vha a tshi sumbedza u sa zwi takalela. Mashudu u funana have na Tshibio zwi mu fhambanya na Lufuno.
- **Muñwe mulaedza ndi wa uri vhomme vha songo imelela vhana musi vha songo ita mushumo wa tshikolo ngauri zwi tutuwedza vhubva kha riwana.** U sa riwala tshunwahaya ha Mashudu zwo mu fhambanya na u mu rwise nga Vho-Ludwevha, mudededzi wawe. Mafungo a u kaidza na u rwa Mashudu nge a si riwale tshunwahaya o lutanya Vho-Marita na thohoyatshikolo Vho-Latani na mudededzi Vho-Ludwevha lwe vha tou ita na u semana. Vho-Nefefe vha lutana na u rwa Mashudu nge vha pfa nga thohoyatshikolo tshine a dzhena khatsho uri ha khou riwala mishumo ya tshikolo.
- **Muñwe mulaedza ndi wa uri u funana na vhatukana vhanzhi nga tshifhinga tshithihi zwi a vhang a dzinndwa.** Mashudu u funa Lufuno na Tshibio nga tshifhinga tshithihi, zwi lwisa avha vhatannga vhavhili ha vho fhedza ho kundwa Lufuno.
- **Mulaedza muñwe ndi wa uri u dzhenisa mutukana mudini ndi zwithu zwo khakheaho nga maaanda.** U andana na u disa Tsaniwani mudini wa Vho-Nefefe zwo vhang a phambano dzi sa takuwi. Khwathisani u fhedza a tshi rwa Mashudu na mme awe, Vho-Nefefe na vhone vha fhedza nga u rwa Vho-Marita vha tshi ri ndi vhone vhane vha khou tutuwedza riwana uri a pfane na vhatannga vhanzhi-vhanzhi. Izwi zwo dovha hafhu zwa ita uri Vho-Nefefe vha si tsha amba na u la zwiliwa zwo bikwaho nga Vho-Marita.
- **Ri dovha hafhu ra guda uri riwana arali wa mu lema u a u shandukela lune a vho fhedza o sema na iwe mulemi.** Mashudu u semana na mme awe musi vha tshi vho sumbedza u sa pfesesa uri a ye tshikhuwani zwo vhangwa nga muloro we vha vha nawo.
- **Muñwali u dovha a eletshedza vhaswa vha vhasidzana uri vha songo funana na vhannamidi ngauri zwi vhang a dzipfudzungule.** Mashudu u funana na Tsaniwani we a vha e na mufumakadzi zwe zwa vhang a dzinndwa vhukati ha Heleni na Mashudu.
- **Muñwali u dovha hafhu a ri funza uri ri songo shushedza vhatu nga zwi hali ngauri zwi nga vhang a khombo.** Heleni u fhambana na Mashudu nge a zwi wana uri u khou mu dzhiela munna. Heleni a shushedza Mashudu nga lufhanga lwe a vho fhedza o dzhena badani nga u gidima a vho thulwa nga modoro a lovha.

Magumo

Muñwali wa ñirama iyi o kona u shumisa vhatambi u pfukisela milaedza kha vhavhali. Afha hu vha na zwinzhi zwine vhavhali/vhataleli vha guda nga mafhungo a ñirama yawe. Nangoho u lema hu fhira u lotshelwa ngauri mutani wa ha Nefefe ho vhangea phanzi dzi si na vhukono nga ñwambo wa Vho-Marita vhe vha lema Mashudu.

[25]

MBUDZISO YA 13: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO PFUFHI

- 13.1 Tshi vhangaho khudano vhukati ha Vho-Nefefe na Mashudu ndi musi vho wana uri ha iti mushumo wa tshikolo.√√ (2)
- 13.2 Khwathisani u olwa sa ñwana ane a ñthonifha vhatu vhahulwane, √a dovha a vha na mikhwa yavhudi/o olwa sa muthu a re na vhudifhinduleli zwi tshi ña kha mishumo ya tshikolo/U na mikhwa, u tumba fhasi a losha/vhudifhinduleli, ri pfa a tshi fhindula Vho-Lañani uri u khou lwa nazwo zwa u vhala. √ (2)
- 13.3 Mafhungo aya a khwathisedza zwe zwa fhedza zwo itea kha Mashudu musi a tshi fhedza a songo tsha bvelela vhutshiloni nge a litsha tshikolo a vho fhedza o shavhela tshikhuwani na Tsanwani, a vho lovhela henengei nge a thulwa nga goloi.√√ (2)
- 13.4 Lishandi la litambwa/aironi ya ñirama li vha hone musi ñine sa vhavhali ri tshi zwi ñivha zwauri Lufuno u khou yo taliwa nga Mashudu ngeno ene a sa zwi ñivhi./Ñine ro vha ri tshi zwi ñivha uri Heleni u khou tou shushedza Mashudu nga lufhanga ngeno ene a sa zwi ñivhi/ Ñine sa vhavhali ri a zwi ñivha uri Mashudu u khou zwifhela khotsi awe uri o vha o ruñwa vhengeleni nga Vho-Marita ngeno a tshi khou bva kha mutñannga wawe Tsanwani
[Na dziñwe tsumbo dzi pfalaho.]√√ (2)
- 13.5 Vhupo ha tshikhuwani hu na ñthuthuwedzo ya vhugevhenga. Heleni u shushedza Mashudu nga lufhanga a shavhela badani a vho thulwa nga goloi a lovha.√√ (2)
- 13.6 Muhumbulo muhulwane wa ñirama iyi ndi wa uri u lema vhana a si zwavhudi ngauri zwi na masiandaitwa a si avhudi. Zwe Vho-Marita vha ita zwa u lema havho Mashudu zwo fhedza zwo ita uri Mashudu a xelexwe nga vhumatshelo hawe, ene na mme awe vha fhedze vho lozwa vhutshilo havho.
[Maraga 1 kha muhumbulo, na 2 kha thikhedzo.]√√√ (3)

- 13.7 - Vhothe vha shuma kha muhasho wa zwa pfunzo/Ndi vhadededzi.
 - Vhothe vho funzea.
 - Vha takalela vhana vha no ita zwa tshikolo/vhana vha re na vhudifhinduleli kha zwa pfunzo.
 - Vhothe a vha todi nwana wa ndewa
 [ZWIVHILI fhedzi.] √√ (2)
- 13.8 Ndivho ndi ya uri mudededzi u a toda vhana vhane vha ita mishumo ya tshikolo, vha sa iti u a vha kaidza. Izwi zwi vhonala nga musu Vho-Ludwevha vha tshi kaidza Mashudu musu a songo ita mushumo wa tshikolo.
 [Maraga 1 kha ndivho, na 2 dza thikhedzo.] √√√ (3)
- 13.9 Muñwali u shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi a tshi itela u sumbedza u tshuwa/akhamala nga u vhona Vho-Nefefe vha tshi khou rwa Mashudu lune zwa tshuwisa na Vho-Laṭani.√√ (2)
- 13.10 Ee
- Ndi zwa ndeme uri mubebi a divhe kushumele/mvelelo dza nwana wawe dza tshikoloni.
 - Ndi zwa ndeme uri thohoyatshikolo i tode u divha arali hayani ha mugudi hu na thaidzo.
 - Sa thohoyatshikolo, vha tea u ita ndilomuthathe na mubebi wa nwana kha pfunzo dzawe.

KANA

Hai.

- Ngauri mubebi u tea u sedza mushumo wa nwana wawe uri u khou shuma hani tshikoloni.
 - Ndi vhudifhinduleli ha mubebi u vhudzisa tshikoloni nga kushumele kwa nwana wawe.
 - Mugudi u tea u dilanga na u divha zwe a yela zwone tshikoloni.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.] √√√ (3)
- 13.11 Ndi nga sasaladza zwi tevhelaho kha vhutshilo ha Vho-Mariṭa:
- U tendela nwana a tshi vhuya vhusiku.
 - U tendela nwana a tshi funa vhatukana vhanzhi.
 - U sa mu gudisa mishumo ya hayani na ya tshikolo.
 - U dzhenisa vhatukana mudini wa munna wavho.
 - U tutuwedza nwana u taha a litsha zwa tshikolo.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] √√ (2)

[25]

TSHILWAVHUSIKU – TT Mudau**MBUDZISO YA 14: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 3 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–2 u wana maraga 2

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Mulaedza ndi zwine muñwali a tama u tsivhudza/funza vhavhali kana vhatlalaleli nga mafhungo a dirama yawe. Vhatambi/Vhabvumbedzwa ndi vhatukhumbulelwa vhane muñwali a vha shumisa u bvedzwa mafhungo a dirama yawe zwavhuḍi. Vhathu arali vha swielelwa nga vhane vha shango, vha tea u vha thonifha na u ima kha mulanga we vha tendelana khawo ngauri zwa sa ralo matshelo zwi do vha na masiandaitwa a si avhuḍi.

Mbuno

Buguni ino ya dirama muñwali u shumisa vhatambi vho fhambanaho u bvisela khagala milaedza yo yaho nga u fhambana. Miñwe ya hone ndi i tevhelaho:

- Mulaedza ndi wa uri ri songo swielela vhatu vhane ri si vha divhe ngauri zwi nga fhedza zwo ri dzhenisa khakhathini. Thovhele Tshilwavhusiku u swielela mavhuru vha vho fhedza vha tshi vho hana u tuwa.
- Muñwe mulaedza ndi wa uri vhatu arali vho u swielela u tea u vha thonifha u thonifhe na milayo yavho ngauri arali zwa sa ralo zwi nga disa khudano. Maforotereke a vha tsha thonifha mulanga na milayo ya vhane vha shango lune vha vho dzharatela shango nga swili, zwa vho vusa pfudzungule dzi sa takuwi.

- Mulaedza ndi wa uri zwo khakhea u kandekanya pfanelo dza vhanwe vhatu ngauri na vhone vha na ndugelo dza u tshila. Maforotereke vha rwa riwana wa Vho-Lumbule nga tshimebi nge a sera dirata. Luka na Piet vha rwa Mphelekedzeni nge a sera dirata a fhedza o lovha nga mafuvhalo. Vha vhulaha na mmbwa dzawe.
- Muñwe mulaedza ndi wa uri ni songo fara vhanwe vhatu sa dziphuli na u kandekanya pfanelo dzavho ngauri mulayo a u tendi, Maforotereke vha shumisa vhatannga na vhasidzana sa dziphuli musi vha tshi vha kela mañi vha sa vha holeli.
- Mulaedza ndi wa uri vhabebi kha vha vhe tsumbo yavhudi kha vhana vhavho nga u tshila vhutshilo vhu tangedzeaho tshitshavhani ngauri vhana vha fhedza vha tshi tevhedza zwiito zwavho. Kolie u vhidza Mphelekedzeni 'kafir' a tshi edzisela zwine Luka na Piet vha vhidzisa zwone vhatu vharema vha tshi ri a si vhatu ndi dziphukha.
- Muñwe mulaedza ndi wa uri muthu ha ngo tea u dzhia zwithu zwa vhanwe nga u tou dzhavhula ngauri zwi nga sinyusa vhanwe vhazwo zwa vho do vhang dzinndwa. Maforotereke vha dzhia shango la Tshilwavhusiku nga khani hu si na thendelo zwa vho vhang dzinndwa na mabulayo.

Magumo

Muñwali wa dirama iyi o kona u shumisa vhatambi u pfukisela milaedza kha vhavhali. Afha hu vha na zwinzhi zwine vhavhali/vhataleli vha guda nga mafungo a dirama yawe. U dihedza ha maforotereke na u toda u dzhavhula shango la Swongozwi zwi fhedza zwi tshi vhang mabulayo nga Thovhele Tshilwavhusiku na mmbi yawe.

[25]

MBUDZISO YA 15: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 Tshi vhangaho khudano vhukati ha Piet na Mphelekedzeni ndi nge Mphelekedzeni a sera dirata a tshi khou tevhelela mmbwa dzawe na kuvhuda, a vho pomokwa uri u khou tswa khuhu.√√ (2)
- 15.2 Kolie u olwa sa riwana a re na vengo/luvhengelambiluni kha vhatu vharema, √ ngauri u vhidza Mphelekedzeni uri Kafir. √ (2)
- 15.3 Maforotereke vho fhedza vha tshi vho dihedza kha shango li si lavho lwe zwa vho fhedza zwo vusa dzinndwa dze dza disa na mabulayo.√√ (2)
- 15.4 Lishandi la litambwa/aironi ya dirama lo vha hone musi riñe sa vhavhali ri tshi divha zwauri Tshilwavhusiku na mmbi yawe vha khou ya u tshotela maforotereke, ngeno vhone maforotereke vha sa divhi tshithu.√√ (2)
- 15.5 Vhupo ha Swongozwi hu vha na thuthuwedzo ya uri maforotereke vha hane u fhira nga u vhona u nona ha shango ilo, lune zwa sinyusa Tshilwavhusiku a vha vhulaha vhusiku vho edela.√√ (2)

15.6 Muhumbulo muhulwane wa dirama iyi ndi wa uri arali muthu a swielelwa lwa tshifhinganyana nga vhaṅe vha shango, tshifhinga tsha uri a tuwe tshi tshi swika avho hana u fhira, zwi fhedza zwi tshi sinyusa vhaṅe vha shango ha vho fhedza hu na dzinndwa/Ri songo tenda u dzhahulelwa zwi re zwashu. Zwe Tshilwavhusiku a ita zwa u swielela maforotereke vhe vha fhedza vha tshi vho hana u tuwa zwo fhedza zwo vhangana dzinndwa na mabulayo.

KANA

Muthu ha tondwi, wa mu tonda u mphe nwana ndi le. Maforoterekere vho swielelwa vha vho fhedza vha tshi vho toda u dzhia shango la Thovhele Tshilwavhusiku.

[Maraga 1 ya muhumbulo, na 2 dza thikhedzo.]√√√ (3)

15.7 - Vhothe vha na mbilu dza tshitu.
 - Vha vhenga vhatu vharema.
 - Vhothe a vha fhulufhedzei.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] √√ (2)

15.8 Ndivho ndi ya u toda u tana vengo na ndila ine maforotereke vha vhenga na u tambudza ngayo vharema.√ Izwi zwi vhonele nga musi Kolie a tshi ri Mphelekedzeni ndi 'kafir' na ndila ine Piet na Luka vha rwa ngayo uyu mutukana nga tshiruvhu na mboma hu si na u vhavhalela.√√ (3)

15.9 Muṅwali u i shumisa a tshi khou itela u sumbedza uri Kolie o tshuwa a dovha a netiswa na nga u gidima. √√ (2)

15.10 Ee.

- Ndi zwa ndeme uri sa mufumakadzi wawe u tea u mu eletshedza uri muthu ha ngo tea u tambudza vhatu.
- Muthu u tea u tshilisana na vhaṅwe vhatu.
- A si zwavhudi u tambudza vhatu vhe vha u thusa nga vhudzulo.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.] √√√ (3)

15.11 Ndi nga sasaladza zwi tevhelaho kha kutshilele kwa maforotereke:

- U swielela maforotereke vha vha vha si tsha tenda u fhira.
- U tambudza vharema nga u vha rwa lwa tshitu.
- U diengedzela shango nga swili.
- U pandamedza vhaṅe vha shango.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.] √√ (2)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUTE: 80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	5-6	4	3	2	0-1
Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaṭhisedza nga vhuṭanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa	- Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwaṭhisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dzi pfadzaho dzo nekzedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneffho - U pfesesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya thoho - Hu na dziṅwe mbuno dzavhuḍi dzi tikedzaho thoho - Naho dziṅwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu di vha na vhuṭanzi vhu sa tendiseiho - U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- Tsenguluso ya thoho i sa fushi - Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho - Kupfeselele kwa fhasi kwa lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	- A hu na u pfesesa ha thoho - A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo
ZRN=6					
MARAGA DZA 6					
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	4	3	2	1	0-1
Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu	- Tshivhumbeo tsho lunzhedzanaho tshoṭhe - Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshoṭhe - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama - A hu na vhukhaki vhu vhonealaho ha girama, mupeleṭo na zwiḡa zwa u vhalala	- Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho - Thevhekano ya mbuno i a pfadza - Luambo, thouni na tshitaela vhuṅzhi zwo lulama	- Hu di vha na vhuṅwe vhuḡhaki ha tshivhumbeo - Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhaṭeaho ya kupfeselele na ndunzhenzhe - Luambo lwo faredza vhuḡhaki vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea	- Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho - Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho - Vhukhaki ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaila a zwo ngo tea	- Tshivhumbeo tsho khakheaho tshoṭhe - Vhukhaki vhuṅzhi ha luambo na tshitaila
TL=4					
MARAGA 4					

THANYELANI: Arali mulingiwa a sa dzhiela zwi re ngomu lwa tshoṭhe a ṅwala maanea, kha vha mu avhele maraga dza 0 kha zwi re ngomu, tshivhumbeo na luambo.

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA/FOLUKUŁOO NA DIRAMA [MARAGA: 25]

Khitheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa MARAGA 15 ZRN= 15	12–15 - Phindulo ya mathakhethakheni/nthesa: 14–15 Phindulo ya mathakheni/ntha: 12–13 - Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	9–11 - U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dziṅwe dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho - Hu na vhuṭanzi ha u pfesesa lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	6–8 - U pfesesa thoho lwo linganelaho/hu songo godombelaho; a si zwothe zwiṭalusi zwo dodombedzwa - Hu na dziṅwe mbuno dzi tikedzaho thoho - Maṅwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuṭanzi a vhu tendisei tshifhinga tshothe - U pfesesa liṅwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	4–5 - U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiṅwe zwiṭalusi zwo senguluswaho nga vhuḍalo - Mbuno thukhu dzi tikedza thoho - Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi matukutuku - U pfesesa hutuku ha liṅwalwa na tshibveledzwa	0–3 - U pfesesa hutukutuku ha thoho - Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwathaho ya u fhindula mbudziso - Makumedzwa ha tendisei na kathihi - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 10 TL=10	8–10 - Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshothe - Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa - Makumedzwa o vhekanywa zwavhudi nahone a bveledzwa zwi khagala - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama	6–7 - Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho - Marangaphanda na magumo na dziṅwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho - U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa - Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	4–5 - Hu na vhuṅwe vhuṭanzi ha tshivhumbeo - U pfadza na ndunzhendunzhe zwi di vha hone, fhedzi zwo faredza vhukhaki - Hu na vhukhaki vhu vhonalaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea - Phara hunzhi dzo lulama	2–3 - Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho - Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho - Vhukhaki ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea	0–1 - U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa - Vhukhaki ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4